

ЈУГОСЛОВЕНСКА РАДИКАЛНА ЗАЈЕДНИЦА У ХРВАТСКОЈ, СЛАВОНИЈИ И ДАЛМАЦИЈИ: ОД ФОРМИРАЊА СТРАНКЕ ДО ОПШТИНСКИХ ИЗБОРА 1936.

СОФИЈА БОЖИЋ¹

С а ж е т а к. – У раду се испитује почетак организовања Југословенске радикалне заједнице на простору Хрватске, Славоније и Далмације. Прати се успостављање страначке инфраструктуре, идентификују се руководеће личности, излаже се пропаганда страначких првака и приказују друге страначке активности. Коришћена је збирка Милана Стојадиновића из Архива Југославије и гласило ЈРЗ *Самоуправа*.

Кључне речи: Југословенска радикална заједница, Срби у Хрватској, Славонији и Далмацији, Савска бановина, Приморска бановина

Марсељска трагедија, односно убиство краља Александра I Карађорђевића 9. октобра 1934. године означило је почетак увођења одређених промена у политички живот југословенске државе. Непопуларност до-тадашњег режима диктатуре навела је кнеза Павла – који је као намесник преузео управу над земљом после смрти свог брата од стрица – да уклони с власти представнике тог режима, најпре Николу Узуновића и његову гарнитуру, а затим и Владу Богољуба Јевтића. Особа у коју је имао највише поверења био је Милан Стојадиновић, човек који није учествовао у спровођењу краљевог шестојануарског програма. Захваљујући кнежевој подршци, Стојадиновић је средином 1935. постао премијер Југославије, а кичму новоформиране владајуће поставе чиниле су водеће личности некадашње Народне радикалне странке, Словенске људске странке и Југословенске муслиманске организације. Те три политичке групације наставиле су да се зближавају, што је августа 1935. резултовало стварањем нове странке, Југословенске радикалне заједнице (ЈРЗ) са председником Владе Стојадиновићем на челу. Према програму и статуту, припремљеним и усвојеним у исто време када је ЈРЗ основана, странка је своју политику заснивала на Октроисаном уставу из 1931. Другим речима, њена фундаментална полазишта била су јединство државе и народа, монархија и династија Карађорђевић. Истицањем начела самоуправе, настојало се ублажити становиште о државном унитаризму, а направљена је и нека врста отклона од интегралног југословенства заузимањем реалнијих

политичких ставова тиме што је призната егзистенција три посебна народа: српског, хрватског и словеначког. Такође, наговештене су и демократизација и либерализација политичког живота.² Потом се приступило формирању страначких организација на целој државној територији. Распрострањивање ЈРЗ ишло је најтеже на подручју Словеније и Босне и Херцеговине, иако су главне политичке формације с тих простора биле у њеном саставу.³ Стојадиновић је зато потражио упориште у Србији – укључујући ту и Војводину, у Црној Гори и Македонији.⁴

У Хрватској – у то време највећим делом подељеној на Савску и Приморску бановину, које су обухватале и неке просторе који се не налазе у оквирима данашње Републике Хрватске и у које нису биле укључене извесне области које припадају Хрватској у 21. веку – већ 26. августа 1935. одржана је ужа конференција присталица старе Народне радикалне странке, на којој је донет закључак да се започне организовање ЈРЗ у Загребу чим странци буде издато одобрење за рад и чим стигну упутства од Извршног комитета. На том састанку изабран је претходни акциони одбор, који би, по потреби, био проширен, а у који су ушли др Фран Габрек, велики жупан у пензији, Димитрије Магарашевић, помоћник министра у пензији, др Бранко Пелеш, адвокат и др Богдан Новковић, адвокат. Акционом одбору стављено је у задатак да ступи у везу са Извршним комитетом странке, те да спроведе припреме за организовање ЈРЗ у Загребу.⁵ Нови одбор изабран је на скупштини 5. јануара 1936. под председништвом бившег бана Антуна Михаловића.⁶ Милан Стојадиновић био је веома задовољан Михаловићевим избором и очекивао је успешну сарадњу с последњим хрватским баном.⁷

Српски народ био је затечен новонасталом ситуацијом. Некадашњи Прибићевићеви самостални демократи, који су чинили језгро Југословенске националне странке (ЈНС) на том делу државне територије, били су неодлучни у погледу даљих праваца вођења политике. Један од њих, првак Срба у Лици, заменик краљевског намесника Иве Перовића, сенатор др Петар Зец, определио се за оснивање нове политичке групације, тзв. похорце, који су заузели критички став према политици владајуће

² *Програм и стаишту Југословенске радикалне заједнице*, Београд 1935. За неке ауторе, Стојадиновић као први човек ЈРЗ остао је „веран истрошеној идеји интегралног југословенства” (Мирослав Свирчевић, Милан Стојадиновић и Хрватско питање у Југославији, Милан Стојадиновић: *йолийика у време йобалних ломова*, прир. Миша Ђурковић, Београд 2012, 92), док други истраживачи сматрају да је Влада „крз Програм ЈРЗ, фактички одбацила идеологију интегралног југославенства, уводећи тзв. ’реално’ југославенство којим је признала постојање три посебна народа у његовом оквиру...” (Миодраг Линта, *Влада Милана Стојадиновића 1935–1936. и Срби у Хрватској*, Летопис Српског културног друштва Просвјета, 2/1997, 170).

³ Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića (1935–1937)*, Beograd 1985, 77–83.

⁴ ЈРЗ на подручју данашње Србије тема је посебне монографије: Драган Тешић, *Југословенска радикална заједница у Србији 1935–1939*, Београд 1997.

⁵ АЈ, 37–14–94/483, За Акциони одбор др Фран Габрек и др Богдан Новковић – Милану Стојадиновићу, Загреб, 27. VIII 1935.

⁶ АЈ, 37–14–94/484, Антун Михаловић – министру председнику, Загреб, 9. I 1936.

⁷ АЈ, 37–14–94/485, Милан Стојадиновић – Антуну Михаловићу, б. м. 11. I 1936.

странке осуђујући оно што су сматрали одступањем од чврстих интегралистичких позиција. Чланови Самосталне демократске странке (СДС) који су се повукли из политичког живота после успостављања диктатуре, ангажовали су се у корист ЈРЗ и подухватили се оснивања њених организација. Захваљујући томе, поступно су формирани месни одбори ЈРЗ на разним странама Лике, Баније, Кордуна, Славоније и северне Далмације. Југословенској радикалној заједници пришао је и један број истакнутих „јенесоваца” под руководством др Ђорђа Бранковића, који се такође прихватио организовања странке у Лици.⁸ На личком простору ЈРЗ је конституисана најпре у Госпићу, новембра 1935, под председништвом велетрговца Николе Дукића и потпредседништвом др Николе Наранчића. Њих двојица обилазили су Лику током новембра и децембра заједно са изаслаником Бановинског одбора ЈРЗ др Бранком Пелешом и одржавали су скупштине у свим већим местима, на којима су износили програм странке и објашњавали политичку ситуацију. Наилазећи на веома добар пријем у крајевима са српском већином, основали су странку у шест срезова, а затим су наставили да формирају општинске и месне организације. Оснивачке активности заокружене су у Госпићу 27. децембра 1935. конференцијом представника свих месних и општинских организација, на којој је оформљен стални срески одбор. Према Дукићевом и Наранчићевом тумачењу, успех који су постигли може се захвалити чињеници да се ниједан од њих двојице после 6. јануара 1929. није политички експонирао. То, међутим, није важило за београдског адвоката Ису Богдановића, наметнутог 1929. године Госпићком срезу за народног посланика. Због разних махинација по којима се прочуо, није стављен на листу председника Владе Богољуба Јефтића на петوماјским изборима 1935, па је сада покушавао да успостави свој политички ауторитет у Лици оснивајући паралелне организације ЈРЗ. Страначки прваци били су огорчени због Богдановићевог уплитања. Обраћали су се Извршном комитету тражећи да одбаци као нелегитимно деловање тог „интервенционаша” и „корупционаша” који својом сумњивом политичком прошлосту компромитује пред народом целу странку.⁹

И док се, с једне стране, хвалио успесима у успостављању страначких организација, Н. Дукић се, с друге стране, вајкао на лоше међунационалне односе као фактор ометања бржег ширења ЈРЗ у Лици. После конференције у Госпићу срески одбори из Госпића, Перушића, Коренице, Удбине, Грачаца, Доњег Лапца и Оточца упутили су жалбу Милану Стојадиновићу због веома тешког стања у тим срезовима (нарочито у Госпићком, Перушићком и Оточком), горег него што је било када је 1914. објављен рат Србији. Процењивало се да свакодневне провокације којима су били изложени Срби последњих неколико месеци, и то демонстрације стотина људи против државе и краља, клицање независној Хрватској, усташки зборови, физички обрачуни, убиства жандара који ништа не предузимају

⁸ М. Линта, н. д., 174–175.

⁹ АЈ, 37–14–94/346–347, Срески одбор ЈРЗ – Извршном комитету организационог одбора ЈРЗ, Госпић, 30. XI 1935; АЈ, 37–14–94/348–349, Среска организација ЈРЗ – Извршном комитету, Госпић, 31. I 1936; АЈ, 37–14–94/350, Месна (општинска) организација ЈРЗ – Среском одбору ЈРЗ, Медак, 25. I 1936.

јер немају директиве виших инстанци и разни други инциденти, воде великом крвопролићу. Потписник жалбе, Н. Дукић, тврдио је да народ не жели да подржи Владу која не чини ништа да успостави ред и мир, нити жели да ступа у њену странку. Да би се уопште могле пропагирати идеје ЈРЗ, требало је прво стати на пут насиљу, и у ту сврху Дукић је тражио да се бар у Госпићки и Перушићки срез пошаљу два енергична среска начелника, и да се постави строг командир жандармеријске чете у Госпићу.¹⁰

На Кордуну, у Вргинмосту, марта 1936. изабран је месни одбор ЈРЗ са Петром Цреваром, Стојадином Кошутићем и Симом Бијелићем на челу. Странци је пришао, према информацијама у страначком гласилу *Самоуправа*, и велики број Хрвата.¹¹ Пошто је ЈРЗ организована у свим општинама и местима Кореничког среза, 14. марта је формиран и срески одбор. Руководство су чинили хотелијер са Плитвичких језера Мишо Ст. Косановић (председник), председник општине Кореница Никола Ђуић (потпредседник), индустријалац из Плитвичког Љесковца Стојан Кончар (секретар) и гостионичар из Коренице Милан Веиновић (благајник). У одбор су ушли председници и потпредседници општинских организација Драган Влаисављевић, председник општине Бунић, Илија Сердар, гостионичар из Бунића, Милан Шобат, сељак из Дебелог Брда и Милан Огњановић Брадаш, сељак из Бјелопоља. На оснивачкој седници расправљано је о многим важним питањима, а најзначајније је било питање исхране и семена за сетву. С тим у вези, министру социјалне политике Драгиши Цветковићу упућена је представка за хитну помоћ.¹²

Осим на српском етничком простору, организовању странке приступило се и на подручјима где Срби нису били већинско становништво, као што је Међимурје. Почетком 1936. у свим селима Чаковечког среза изабрани су месни одбори, а на чело среског одбора дошао је народни посланик др Антун Видец.¹³ Дана 15. марта одржана су три страначка скупа. На једном од њих, у присуству секретара загребачке месне организације др Кристе Грбина и Ивана Флода и благајника Аугуста Потушека формиран је одбор ЈРЗ за општину Врпаче. Скупштину је отворио председник акционог одбора Јожа Маргетић, а др Грбин је одржао говор о циљевима ЈРЗ нарочито истакавши програм који је осмишљен за Хрвате, исто као и за Србе и Словенце. После њега иступио је И. Флод подвлачећи да члан странке може постати сваки Србин, Хrvat и Словенац који потпише програм и статуте, без обзира на то којој је партији раније припадао. Реч је добио и Аугуст Потушек, који се осврнуо на улогу југословенски оријентисаних елемената. Затим се приступило избору председника (др Јожа Маргетић), потпредседника (др Гератовић), секретара (Топлак) и благајника (Маријан Крклец Ст.). У одбор су ушли и Јосип Маринић,

¹⁰ АЈ, 37–14–94/342–343, Срески одбор ЈРЗ Госпић – Милану Стојадиновићу, Госпић, 5. I 1936.

¹¹ *Партијско крећанье: Југословенска радикална заједница на Кордуну*, Самоуправа, бр. 20, 13. III 1936, 4.

¹² *Партијско крећанье: Избор среског одбора у Кореници*, Самоуправа, бр. 29, 24. III 1936, 4.

¹³ *Партијско крећанье: Најредак наше странке у Међимурју*, Самоуправа, бр. 18, 11. III 1936, 4.

Мато Радман, Дане Абрамовић, Мушан Кустурица, Јосип Свибен, Марко Завишић, Перо Свил, Јосип Париповић и Јосип Ребић.¹⁴ Аугуст Потушек и др Кристо Грбин, као и Иван Анић говорили су и на другом скупу, одржаном 15. марта, а то је била скупштина омладинске организације ЈРЗ за град Загреб.¹⁵ Трећи састанак одржан је у Вргинмосту, где је била седница среског одбора под председништвом Драгана Драгојевића. Због присуства знатног броја присталица, претворена је у збор. Том приликом донета је одлука да се 13. априла у Вргинмосту одржи велика скупштина ЈРЗ, на коју ће бити позвани и представници Владе и Извршног комитета странке. Припреме за одржавање скупштине започеле су одмах, а очекивало се присуство више хиљада људи.¹⁶ Ускоро је, међутим, одржавање скупштине померено за 19. април. Требало је да то буде један од највећих зборова ЈРЗ у Савској бановини, који би окупио грађане из свих срезова Лике, Баније и Кордуна. Од позваних званичника, министар шума и рудника Ђура Јанковић унапред је дао обећање да ће доћи на скуп и одржати говор.¹⁷

У међувремену, 5. априла, на Банији, у Јабуковцу код Петриње одржан је велики збор ЈРЗ. Том приликом окупило се око 1.500 сељака са Баније, Срба и Хрвата. Збор је отворио председник општине Перо Ољача, а за председника збора изабран је директор препарандије у Петрињи Матија Влатковић. Присутнима се обратио министар финансија Душан Летица, који је већ раније био изабран за председника ЈРЗ за Петрињски срез. У свом говору истакао је да је ситуација у целом свету тешка и да је зато прошло време малих странака, да само једна велика и јака политичка организација може извести народ из неприлика. Указао је на последице привредне кризе и неродних година, што је Влада покушала да преброди организовањем јавних радова. Посебно је нагласио рад Владе на сређивању државних финансија, о којима претходне владајуће гарнитуре – које су, по његовим речима, само желеле да се што дуже одрже на управи – нису водиле рачуна. Своје излагање Летица је завршио апелом окупљенима да се збију у редове ЈРЗ, која је већ обухватила целу државу и пустила корен у народу. После њега наступио је министар социјалне политике и народног здравља Драгиша Цветковић. Он је позивао на слогу Срба и Хрвата, подсећао на добру политику Радикалне странке у предратној Србији и пледирао за сврставање у редове ЈРЗ осврнувши се и на питање раздужења земљорадника. После министара реч је узео ратар Стеван Симић, а Летица и Цветковић су сат времена провели у разговору с депутацијама из околине, да би најзад напустили Јабуковац и отпутовали у Суњу. Ту је такође одржан збор ЈРЗ, који је отворио народни посланик Џуњан. После њега Летица је изложио политичке прилике у земљи и задатке и циљеве ЈРЗ, потребу да народ тих крајева, као што је раније подржавао Радикалну странку, сада подржи ЈРЗ у њеним настојањима на сређивању политичких и економских прилика у држави

14 *Партијско крећање: Опћина Врарче*, Самоуправа, бр. 29, 24. III 1936, 4.

15 *Партијско крећање: Омладинска организација у Загребу*, Самоуправа, бр. 29, 24. III 1936, 4.

16 *Партијско крећање: Срески одбор у Вргинмосту*, Самоуправа, бр. 29, 24. III 1936, 4.

17 *Зборови и конференције*, Самоуправа, бр. 38, 3. IV 1936, 2.

и обећао је одговарајућу материјалну помоћ. Као у Јабуковцу, Цветковић се и у Суњи осврнуо на политичке прилике у тим крајевима апелујући на слогу између Срба и Хрвата, а говорио је и о економско-привредним проблемима.¹⁸

У Далмацији, у Шибенику почетком 1936. учињен је први покушај организовања ЈРЗ. Заузимањем др Нике Новаковића, народног посланика Книнског среза, оформљен је привремени одбор са Вјекославом Тринајстићем и Миливојем Грубишићем на челу. Међутим, даље од тога није ништа урађено и одбор се никада није састајао. Прво шире заседање у Шибенику догодило се тек 3. априла 1938. и том приликом изабран је месни одбор ЈРЗ са председником др Марком Кожулом, потпредседницима др Николом Суботићем, Милошем Шупуком, Марком Бачинићем и др Крстом Жежином, секретаром Миљенком Ђурђевићем и благајником Вјекославом Тринајстићем. Истог дана одржан је и састанак на ком је изабран срески одбор са др Николом Суботићем као председником, др Марком Кожулом, Марком Бачинићем, Николом Драгишићем и Антом Обратовом као потпредседницима, те др К. Жежином као секретаром. О формирању та два одбора обавештен је Бановински одбор у Сплиту, Главни одбор у Београду и сам Милан Стојадиновић, који је са тих седница био поздрављен телеграмом. Стојадиновић је отпоздравио и упутио своје признање, а Главни одбор је одговарајућим актима признао постојање и ваљаност формирања месног и среског одбора. Месни одбор одмах је почео да уписује чланове у Шибенику и селима шибенске општине. Иако није било никаквих доказа да је пре 3. априла 1938. већ био основан неки други срески одбор, Миливој Грубишић је себе прогласио председником среског одбора ЈРЗ у Шибенику и, захваљујући томе, заузео је положај потпредседника Бановинског одбора уместо др Славка Грубишића, који је то место одбио због тога што није био члан ЈРЗ. Др Никола Суботић због тога се нашао у непријатној ситуацији јер, по сопственом тврђењу, никада није желео ни да буде председник среског одбора, нити да заузме било коју другу партијску функцију. Према његовом виђењу, стање странке у Шибенском срезу, а посебно у шибенској општини, није било нимало задовољавајуће и он је приликом пријема у Београду молио Стојадиновића да својим ауторитетом санира прилике у ЈРЗ Шибенског среза и да њега ослободи дужности председника среског одбора. Стојадиновић му је дао позитиван одговор у погледу превладавања неспоразума, али га је замолио да и даље остане председник среског одбора.¹⁹

Организовање ЈРЗ у Далмацији најбоље је ишло на приобаљу. Осим у Шибенику, општинска организација спроведена је и у Сплитском срезу, најпре у Каштелима. Окупила је око хиљаду чланова, искључиво Хрвата. За председника је изабран поседник Вицко Арамбашин, за потпредседника председник општине Анте Занета, бивши демократа, а за секретара и благајника Пера. На оснивачкој скупштини А. Занета говорио је о значају организовања странке подвлачећи да иницијатива за формирање ЈРЗ није дошла „одозго”, него „одоздо”, из самог народа, да странка не при-

¹⁸ *Имјозанјини зборови наше сѣранке у Банији*, Самоуправа, бр. 40, 6. IV 1936, 1–2.

¹⁹ АЈ, 37–14–92/143–150, Записник седнице среског одбора ЈРЗ, Шибеник, 21. X 1938.

знаје никакве верске, племенске, нити покрајинске фронтове, већ само један јединствени југословенски народ у великој и недељивој Југославији, да три истакнута политичара који стоје на челу странке пружају најбољу гаранцију да је ЈРЗ на чврстим темељима, да су приговори да она неће штитити хрватске интересе бесмислени јер Хрвати управо преко ЈРЗ могу доћи до правог и пуног изражаја у Југославији и да је најбоља гаранција остваривања њихових верских интереса то што је један од вођа странке Антон Коросец, римокатолички свештеник, који је истовремено и министар унутрашњих послова.²⁰

Страначка организација спровођена је и у другим местима Приморске бановине. У Биограду на мору у ЈРЗ су ступили Хрвати предвођени својим прваком, угледним трговцем Роком Пелицарићем. Више од 60% гласача општине Промина, која је имала око 10.000 становника, ушло је у ЈРЗ, или је бар тако тврдило страначко гласило. Слично је било у Далматинској Загори, на острвима Брач, Хвар и Вис, као и на макарском приморју, где се за странку заузимао југословенски оријентисани Хрват Петар Античић.²¹ Захваљујући др Ники Новаковићу, који је интензивно радио на утемељивању ЈРЗ у далматинском делу Приморске бановине, до краја априла 1936. завршено је организовање странке у Бенковачком, Биоградском и Книнском срезу, а при крају је било организовање у Шибеничком, Сплитском, Сињском, Брачком, Хварском. У свим тим местима основане су месне и општинске организације.²²

Јужније, у Дубровнику, који је, према подели државе, био у саставу Зетске бановине, оснивање ЈРЗ настојао је да подржи министар шума и рудника Ђура Јанковић. Он је ускршње празнике 1936. провео у граду Св. Влаха и учествовао је на конференцији странке одржаној 9. априла у сали Дубровачког радничког друштва. Министар је био у пратњи бана Дринске бановине Лукића, помоћника бана Зетске бановине Јевтића и председништва дубровачке организације ЈРЗ. Конференцију је отворио маркиз Лука Боне, председник месне организације. У свом дугачком говору министар је дао преглед политичког стања у земљи истакавши напоре Владе у сређивању унутрашњег политичког живота. Акцент је ставио на равноправност Срба, Хрвата и Словенаца, православних, римокатолика и муслимана, одбацујући могућност фаворизовања једних на рачун других. Указао је на то да је форсирање југословенства непотребно јер су сви грађани у сваком случају Југословени, па би непрекидно наглашавање те идеје могло само да је компромитује. Затим је анализирао програм ЈНС и ЈРЗ упозоравајући на бројне разлике две странке у ставовима о унутрашњим политичким питањима. Позвао је Хрвате да приђу ЈРЗ напоменувши да странка није за федеративно државно уређење јер би то донело додатна пореска оптерећења – као што се догодило када је уведена подела

20 *Nove organizacije Jugoslovenske Radikalne Zajednice u Primorskoj banovini: Organizacija u Kaštelima*, Самоуправа, бр. 30, 25. III 1936, 4.

21 Bračanin, *Veliko interesovanje kod Hrvata za Jugoslovensku Radikalnu Zajednicu*, Самоуправа, бр. 41, 7. IV 1936, 1.

22 *Партијско креивање: Organizacija Jugoslovenske Radikalne Zajednice u Primorskoj banovini privodi se kraju*, Самоуправа, бр. 58, 29. IV 1936, 4.

на бановине – изражавајући очекивање да ће сами Хрвати схватити да федерација није у њиховом интересу.²³

У исто време интензивно се одвијала организација странке у свим срезима Савске бановине. У Рајићу, у западној Славонији, одржана је месна конференција ЈРЗ. Конференцију је отворио стари славонски радикал и председник странке у тој насеобини, сељак Петар Марић. Окупљенима се обратио делегат „Словенског југа” из Загреба, студент Миливоје Босанац, који је изнео програм ЈРЗ.²⁴

Осим појединаца који су тек почели да улазе у политику, међу народ су долазили, ради страначке промоције, и највиши државни функционери. Док је министар Ђ. Јанковић боравио у Дубровнику, министар Душан Летица је са Баније прешао у Лику и у Кореници одржао збор ком је присуствовало више од 3.000 људи. Наступајући пред окупљенима, најпре је истакао вековну оружану борбу Личана за опстанак, слободу и уједињење са сународницима око српског Пијемонта и њихову честитост, умност и вредноћу. Критиковао је небригу туђинских власти и претходних режима за привредни напредак сиромашне Лике и подвукао да је Стојадиновићева влада већ почела да делује у том правцу. На крају је министар позвао све добронамерне грађане да ступе у редове ЈРЗ. После њега говор је одржао и народни посланик Огулинског среза Ђура Микашиновић.²⁵ Народни посланик др Ђорђе Марковић обишао је цео свој изборни срез, Костајнички, 13, 14. и 15. априла одржавајући конференције и зборове ЈРЗ у Комоговини, Кукурузарима, Слабињи, Словинцима, Побрђанима, Стази, Доњем Хростовцу, Меминској. Два највећа збора одржао је у Црквеном Боку и у Хрватској Дубици. У Хрватској Дубици изабран је срески одбор, у који је др Ђорђе Марковић ушао као председник, инжењер Микша Шумановац као потпредседник, а чланови су били поседник из Хрватске Костајнице Крешимир Мискић и земљорадник Јово Србљанин.²⁶

Пошто су завршене неопходне припреме, велики, раније предвиђен збор ЈРЗ заиста је и одржан крајем априла 1936. у Вргинмосту. Министар Ђура Јанковић испунио је обећање и дошао у Вргинмост, а са њим је из Београда стигао и народни посланик Милоје Рајаковић. Свечано дочекан, министар је најпре отишао у среско начелство, где је примио разне депутације које су му предочиле економске проблеме тог краја. Неке депутације, нарочито ласињска, скренуле су министру пажњу да је становништво изложено нападима појединих присталица Удружене опозиције и франковаца, који покушавају да наруше ред и мир. Потом је министар, у пратњи М. Рајаковића, отишао на зборно место, где се окупило око хиљаду људи. Драгутин Драгојевић, организатор збора, одржао је увод-

23 *Југословенска Радикална Заједница на Приморју: Говор министра Ђ. Ђуре Јанковића*, Самоуправа, бр. 46, 15. IV 1936, 3.

24 *Партијско креишање: Konferencija Jugoslovenske Radikalne Stranke u Rajici*, Самоуправа, бр. 47, 16. IV 1936, 3.

25 *Величанствени збор наше странке у Кореници*, Самоуправа, бр. 50, 20. IV 1936, 1.

26 *Партијско креишање: Jugoslovenska Radikalna zajednica u Hrv. Kostajnici*, Самоуправа, бр. 50, 20. IV 1936, 3.

ну реч, а за њим је говорио М. Рајаковић. У свом обраћању министар Ђ. Јанковић најпре је изразио изненађење због присуства толико људи и жаљење што су многи други заинтересовани били на разне начине спречавани да дођу. Изненађен је био великим бројем окупљених и зато што су радикали у том срезу некада били у мањини. Обећао је режим демократије и политичких слобода, али и нетолеранцију према снагама које ремете нормалан политички живот. Изнео је главне тачке програма ЈРЗ: монархија и династија Карађорђевић, народно јединство и унапређивање економског и социјалног живота грађана.²⁷

Значајну улогу у организовању ЈРЗ на крајишком подручју имао је др Милован Грба, народни посланик. Он је посебно допринео ширењу странке у Војнићком срезу. На том подручју најактивнија је била организација у Перјасици, са Мојсијем Д. Митровићем на челу, банским већником и председником општине. Срески одбор конституисан је и у Огулину под управом Ђуре Микашиновића, док је министар Душан Летица изабран за почасног председника. Најјаче и најактивније општинске организације у том срезу биле су у Горњим Дубравама, затим у Плашком, Дрежници, Гомирју и другим местима. Активне су биле и организације у Генералском Столу. На тај начин, према писању страначког гласила, партијска мрежа готово је потпуно прекрила простор Лике и Кордуна.²⁸ У ствари, ЈРЗ се ширила на целом подручју Савске бановине. У Госпићком срезу председник среске организације био је трговац Никола Дукић, а потпредседник адвокат др Никола Наранчић, у Доњомихољачком срезу на челу странке био је др Едо Фишер, а Игњатије Поповић био је потпредседник, у Осјечком срезу ЈРЗ је водио министар шума и рудника Ђура Јанковић, док је потпредседник био Никола Гавриловић. Председници и потпредседници били су још: у Слуњском срезу народни посланик Бранко Добросављевић и Светозар Дреновац, у Подравско-слатинском срезу Милан Јуришић и апотекар Славко Бек, у Вировитичком срезу парох Алекса Марковић и адвокат др Едуард Шуберт, у Војнићком др Милован Грба и Мирко Кривокућа, у Кореничком срезу хотелијер Мишо Косановић и председник општине Никола Чујић, у граду Загребу некадашњи бан Антун Михаловић и адвокат др Васо Вучковић, у Даруварском срезу народни посланик Милан Добровић и инжењер Александар Јовановић, у Костајничком срезу народни посланик др Ђорђе Бранковић и трговац Миле Млађеновић, у Сињском срезу прота Петар Стојисављевић и трговац Милош Трипало, у Крижевачком срезу др Фрања Матић из Бјеловара.²⁹ Уследило је конституисање одбора за Брињски срез под председништвом „грађевинара” Миљка Смиљанића, а за потпредседника је изабран гостионичар Петар Маровић.³⁰

²⁷ На збору у Врџинмосћу, говор 1. Ђуре Јанковића одушевљено је поздрављен, Самоуправа, бр. 56, 27. IV 1936, 1–2.

²⁸ Партијско крећање, Самоуправа, бр. 56, 27. IV 1936, 4.

²⁹ Исто, бр. 66, 9. V 1936, 2.

³⁰ Партијско крећање: Среска организација Југословенске Радикалне Заједнице за срез брињски, Самоуправа, бр. 71, 15. V 1936, 3.

На скупштини у Книну, којој је присуствовало више стотина људи, у управу среске организације изабрани су акламацијом др Нико Новаковић као председник, трговац Михаило Мрђел и поседник Јандрија Сарић као потпредседници, Нико Ромац као благајник и Анте Монгин као секретар. Том приликом др Н. Новаковић детаљно је изложио политички и привредни програм странке и изнео резултате дотадашњег рада Стојадиновићеве владе. Кнински срез, са више од 8.000 чланова странке, проглашен је за кулу ЈРЗ у Далмацији, а као велики успех истицан је податак да се у проминској општини, искључиво хрватској, око странке окупило више од половине укупног броја бирача.³¹ Привремени одбор ЈРЗ у Сплиту, који је у тишини радио на организовању странке, средином маја је сазвао скупштину, на којој је В. Арамбашић, поседник, изабран за председника, Мато Соколић, велетрговац, за потпредседника, Аћим Чавлина, приватни чиновник, за благајника, Спира Чакић, новинар, за секретара и изабрано је још шест чланова одбора. Већину чланова странке у Сплиту сачињавали су Хрвати.³²

Организовање странке пратили су мањи зборови у локалним срединама. Бранко Добросављевић одржао је две скупштине у Слуњском срезу, у местима Цвијановић брдо у општини Вељун и у Мочилима у општини Раковица. Уз Б. Добросављевића наступио је и др Милован Грба, као и још неколико лица. Истакнута су настојања владе да се земља што пре консолидује и привредно и политички и да је ЈРЗ једина политичка формација са осмишљеним и отвореним програмом.³³

Пошто је успостављена страначка инфраструктура на целој територији Приморске бановине, у Сплиту је 17. маја одржана конференција делегата свих средских одбора са циљем да се изабере бановински Извршни одбор и делегати за Главни одбор ЈРЗ. После говора министра Драгише Цветковића, изасланика Извршног комитета ЈРЗ, који је такође дошао на конференцију, акламацијом су изабрани председник Бановинског одбора др Нико Новаковић, потпредседници, секретари и благајници.³⁴ Истовремено и са истим циљем одржана је конференција представника средских одбора Савске бановине у Загребу. Сви предложени кандидати изабрани су акламацијом: председник Бановинског одбора Душан Летица, почасни председник бивши бан Антун Михаловић; потпредседници др Милован Грба, др Вјекослав Милетић, народни посланик, инж. Шандор Јовановић и Антун Видец, народни посланик; секретари Ђуро М. Микашиновић, народни посланик и директор Српске привредне банке у Загребу, Славко Бек, апотекар и др Милан Гератовић, лекар; благајник Јаков Павлина, „обртник”; делегати за Главни одбор Исо Богдановић, адвокат из Госпића, Жарко Томашевић, народни посланик, Јово Вуковић, поседник из Осије-

31 *Партијско крећанье: Среска организација Југословенске Радикалне Заједнице у Книну*, Самоуправа, бр. 74, 19. V 1936, 2.

32 *Партијско крећанье: Organizacija Jugoslovenske Radikalne Zajednice*, Самоуправа, бр. 76, 21. V 1936, 2.

33 *Партијско крећанье: Zborovi Jugoslovenske Radikalne Zajednice u slunjskom srezu*, Самоуправа, бр. 69, 13. V 1936, 2.

34 – ро?, *Изабран је акламацијом Бановински одбор за Приморску бановину*, Самоуправа, бр. 73, 18. V 1936, 2.

ка и Јаков Павлина, „обртник” из Загреба. У обраћању присутнима поводом избора Д. Летица је нагласио да су примарни задаци ЈРЗ чување југословенског државног интегритета и обнова и јачање привреде и да ће се остварењем тих задатака створити платформа за решавање свих осталих унутрашњих, политичких и социјалних питања у земљи. И министар Ђура Јанковић говорио је у сличном духу истичући потребу окупљања око једног стожера са циљем да се очува јединство државе. Указао је на то да треба поштовати традиције и да се југословенски народ не сме стварати по диктату, већ да мора бити резултат жеља и потреба. Упозорио је на опасност која прети од комуниста, као и од десничара и на неопходност успостављања пуне демократије. Осврнуо се на хрватско питање као на последицу неповерења с којим се ушло у заједничку државу. После Ђ. Јанковића реч је узео М. Грба и изнео је појединости о даљем организовању ЈРЗ у Савској бановини.³⁵

Формирање страначких одбора на локалном нивоу настављено је и после бановинских конференција. На конференцији у Шибенику, после говора др Нике Новаковића о политичкој ситуацији у земљи, изабрана је управа месне организације, у коју су ушли Мартин Крнчевић, Иван Грубишић, Стево Жигић, Вицко Јурас, Иниша Чала, Шиме Китаревић, Миливој Љубишић, Пајо Заниновић, Јово Рановац и Јово Шарић.³⁶ Међутим, с другог дела јадранске обале, од маркиза Луке Боне стизале су информације да су „прилике у околини Дубровника неповољне за пријатеље Југословенске радикалне заједнице”.³⁷ И у неким местима далеко од Јадрана дошло је до извесног застоја у покушајима придобијања нових чланова. У Габошу, у Вуковарском срезу, ЈРЗ је основана већ 15. септембра 1935, када јој је пришло сто мештана. Захваљујући напорима врло агилног секретара странке Радована Шевића, до јуна 1936. број чланова увећан је за још 30 мештана, али да би однела победу на општинским изборима, било јој је потребно још од 20 до 30 гласача. Њих је требало пронаћи међу колонистима, који су били резервисани јер нису били задовољни радом народног посланика ЈРЗ из Вуковара Жарка Томашевића. Као услов за прилазак странци постављали су захтев да Томашевић врати у службу секретара Шевића, који је био отпуштен из политичких разлога.³⁸

Страначке активности нису обустављане ни током лета 1936. Бановински одбор ЈРЗ за Савску бановину одржао је 18. јула у Загребу седницу, на којој је донео неколико закључака. Први закључак односио се на покретање партијског гласила за Савску бановину. Затим, Одбор је позвао све среске организације да наставе да јачају странку у народу и, због предстојећих општинских избора, да приступе оснивању странке тамо где још није постојала, а најкасније до краја августа. Позвао је двоструке

35 М.М.Т., *За њрејседника бановинској одбора Савске бановине изабран је і. Душан Летица, министар финансија*, Самоуправа, бр. 73, 18. V 1936, 3.

36 *Партијско крейшање: Месни одбор Југословенске Радикалне Заједнице у Шибенику*, Самоуправа, бр. 76, 21. V 1936, 2.

37 АЈ, 37–12–80/43, Кабинет Милана Стојадиновића – Душану Трифковићу, генералном секретару ЈРЗ, Београд, 30. VII 1936.

38 АЈ, 37–14–94/476, Месни одбор ЈРЗ – Милану Стојадиновићу, Габош, 20. VI 1936.

партијске организације у Госпићу и Вргинмосту да се уједине и упутио је молбу Главном одбору ЈРЗ да обезбеди средства за организовање и јачање странке у Савској бановини и за издавање партијског гласила. Такође, Бановински одбор указао је на народне посланике ЈРЗ као на најодговорније људе за рад у својим срезovima у вези с предстојећим општинским изборима, односно на председнике среских и месних одбора уколико нема посланика.³⁹ Истовремено, Душан Летица и Ђура Микашиновић су у име Бановинског одбора затражили од Милана Стојадиновића да замени руководиоце управно-политичких власти, који као експоненти претходног режима ометају рад ЈРЗ и да постави нове општинске управе како би општински избори били слободни.⁴⁰

Да су општински избори очекивани с пажњом и интересовањем и изван страначких кругова, показује писмо извесног „доктора из Загреба”, упућено министру војске и морнарице. Према анализи изложеној у том писму, ЈРЗ у хрватским крајевима није имала велике шансе за успех. Непознати „доктор”, очигледно симпатизер странке, тврдио је да ће она добити још мање гласова него претходни режими зато што је Стојадиновићевом владом незадовољан како хрватски фронт, који је све јачи и организованији, тако и југословенски опредељена мањина, коју је Стојадиновићев режим препустио њеној судбини.⁴¹

Док је „доктор” настојао да пружи слику о положају ЈРЗ на хрватском простору уопште, Антун Михаловић, почасни председник Бановинског одбора, осврнуо се на положај ЈРЗ у самом Загребу. Он је крајем 1935. добио мандат од Извршног комитета да у Савској бановини и граду Загребу оснује страначке организације, што није ишло сасвим једноставно због одвајања групе бивших радикала. Такође, у ЈРЗ су ушли поједини чланови ЈНС, који су сматрали да ће ЈРЗ бити само њен продужетак, па је било потребно неко време да се странка устроји мирним путем. У вођство странке уведене су одабране личности, тако да су, осим А. Михаловића као председника, изабрани и Јаков Павлина, Ђура Микашиновић и др Абас Халеповић као потпредседници, Маријан Ханжековић и Евген Маутнер као секретари и Димитрије Стевановић као благајник. Посебна пажња посвећивана је пријему нових чланова, при чему је заузет став да није важан њихов број, већ квалитет, да то буду угледне и утицајне личности из привреде и слободних професија. А. Михаловић је тврдио да загребачка ЈРЗ има много противника, те да југословенски оријентисани елементи још немају поверења у нову странку и да многи од њих и даље нагињу идеологији ЈНС. Мачековци, пак, били су толико фанатични да ће са њима бити потребно много стрпљења и такта да би схватили да не могу имати примат у Савској бановини, сматрао је А. Михаловић. Он је наглашавао и то да, осим Срба, у тим крајевима има и много Хрвата који би се могли придобити за политику ЈРЗ. Ипак, предвиђао је да по-

39 АЈ, 37–14–93/264, Закључци Бановинског одбора за Савску бановину, Загреб, 18. VII 1936.

40 АЈ, 37–14–93/264, Душан Летица и Ђура Микашиновић – Милану Стојадиновићу, Загреб, 18. VII 1936.

41 АЈ, 37–9–54/54–57, Министар војске и морнарице – Милану Стојадиновићу, Београд, 24. VII 1936. У прилогу: *Perspektive za opštinske izbore u hrvatskim krajevima.*

стоји могућност да појединци, који не желе да се приклоне В. Мачеку, приђу ЈНС уколико се не створе услови за интензивнији рад загребачке ЈРЗ. Да би оснажио загребачку ЈРЗ, А. Михаловић је на седници месног одбора одржаној 17. јула изложио смернице рада. Од М. Стојадиновића затражио је да потврди те смернице, да посвети што већу пажњу раду странке у Загребу, да дође у главни град Хрвата на конференцију месне организације коју ће сазвати њен председник и да одобри сталну субвенцију за један недељни лист у Загребу, која је за прву годину требало да износи 25.000 динара месечно.⁴² Како није било одговора на те захтеве, А. Михаловић је са сарадницима отпутовао у Београд и, на интервенцију начелника Политичког одељења Председништва Министарског савета Чедомиља Урошевића, био је примљен код М. Стојадиновића 4. септембра 1936.⁴³ После исцрпног разговора са Загрепчанима М. Стојадиновић је подржао Михаловићеве предлоге и изразио спремност да увек изађе у сусрет свим оправданим жељама и сугестијама загребачког месног одбора ЈРЗ.⁴⁴

У међувремену су започели општински избори. ЈРЗ их је дочекала са, у извесној мери, формираном страначком организацијом на подручју Савске и Приморске бановине. Први одбори основани су у разним градским и сеоским срединама, и то како на самом српском етничком простору, тако и ван њега. Даљи рад на ширењу странке настављен је и у следећем периоду, али се одвијао у све компликованијој политичкој ситуацији и све заостренијим међунационалним односима, који су ометали нормално функционисање југословенске државе.

42 AJ, 37–14–94/494–496, Антон Михаловић – Милану Стојадиновићу, Загреб, 15. VIII 1936.

43 AJ, 37–14–94/497, Месни одбор ЈРЗ – Чедомиљу Урошевићу, Загреб, 5. IX 1936.

44 AJ, 37–14–94/498, Милан Стојадиновић – Антону Михаловићу, Загреб, 5. IX 1936.

YUGOSLAV RADICAL UNION IN CROATIA, SLAVONIA AND DALMATIA: FROM FOUNDING THE PARTY UNTIL LOCAL ELECTIONS IN 1936.

The paper researches the beginning of organizing of Yugoslav Radical Union in areas of Croatia, Slavonia and Dalmatia until local elections in 1936. It follows establishment of the party's infrastructure, identifies leading persons, shows promotions of the party leaders and other party activities. It has been established that the decision on beginning of organizing the YRU in Zagreb was made on August 25, 1935. In Lika, the party was first founded in Gospić in November 1935, then in Kordun, in Vrginmost in March 1936, and later also in Banija. In the coastal area, main contributor to the party's spreading was dr. Niko Novaković, and in the Krajina area it was dr. Milovan Grba. In the conferences held in Split and Zagreb in May 1936, dr. Niko Novaković was elected party's president in Littoral Banovina (province), and dr. Dušan Letica in Sava Banovina. YRU faced local elections, held in the last months of 1936, with somewhat formed party structure, both in Serb ethnic areas and outside of them, and the work on party's spreading was also continued in the following period.